

”کیا اسیں خود ذمہ دار نہیں.....؟“

ایہہ گل میں بار بار کرچکیا ہاں جے ہن تبدیلی دے معنی بدل گئے نیں، ہن انقلاب توں مراد ’فرانس دا انقلاب‘ نہیں، بلکہ ایران دا انقلاب ہے۔ اک فکری انقلاب، اُنج وی اک اچھے ملک وچ جتھے ملک دی معیشت قرضیاں تے اُسری ہووے او تھے اقتصادیات تے اُسریا ہو یا انقلاب آہی نہیں سکدا۔ اتے کسی وی فکری انقلاب لئے ضروری ہے جے بندہ نہ صرف اپنی ماں بولی وچ سوچے بلکہ خواب وی اوہدے وچ دیکھے۔ پر پاکستان اندر آبادی دی بنیاد تے سب توں وڈے صوبے پنجاب اندر لوکائی نوں اوہناں دی زبان بولن ورتن دی اجازت نہیں۔ ایہہ تھوں تیک کہ پنجاب اسمبلی اندر جے کوئی ممبر اپنے صوبے دی زبان یا ماں بولی وچ گل کرنا چاہندا تے اوہنوں پہلے سپیکر توں اجازت لینی پیندی۔ ایہہ تے بھلا ہوئے فیصل آباد توں تعلق رکھن والے ایم پی اے فضل حسین راہی دے چکے ہوئے ”پوائنٹ آف آرڈر“ دی جدھی بناتے سپیکر نے رولنگ دے دیتی تے ہن جے کوئی ممبر اپنی ماں بولی وچ گل کرنا چاہے تے اوہنوں ایہدے لئی اجازت نہیں لینی پیندی۔ پروکھ دیکھن والی گل ایہہ ہے جے اج دی پنجاب اسمبلی اندر کئے فضل حسین راہی تے وزیر آباد دے شاہ نواز چیمہ نیں جیہڑے پنجابی وچ گل کر دے نیں..... ایس توں پہلاں جے گل اوس پاسے جائے جیہڑی میں کرنی چاہنا ہاں، آؤ پہلاں زبان بارے کجھ گل بات کر لے۔

زبان صوتی اشاریاں یا علامتاں دا نام ہے۔ پانی..... صوتی اشارہ ہے یاں آواز ہے۔ ایہو پانی کتے جل، کتے مائع، کتے آب تے کتے واٹر اٹھواندا ہے۔ ایہہ صوتی اشارے یاں علامتاں ایویں ہی وجود وچ نہیں آجاندا..... ایہدے لئی اک ثقافتی تے تہذیبی زمین دا ہونا بنیادی گل ہے۔ ایہو صوتی اشارے بعد وچ جا کے زبان اٹھواندے نیں۔ ہن اتھے ایہہ گل وی ثابت ہو جاندی ہے جے شیواں تے آل دوالیاں فطرت پہلے توں موجود سی۔ تے بندے نوں اوہدا گیان وی سی۔ ایس گل نوں اسیں انج دی بیان سدے ہاں جے فطرت پہلے توں موجود سی تے گیان بعد وچ پیدا ہو یا تے اوس گیان دا اظہار کرن لئی انسان نے آوازاں دیاں علامتاں متھیاں، گرائمر بہت بعد وچ پیدا ہوئی تے اہ صوتی علامتاں فی زبان دا درجہ اختیار کر گئیاں۔

اتھے اک ہور گل وی سمجھن والی ہے۔ کہ بندہ با بال کسے وسیب تے ثقافتی تے تہذیبی سرزمین تے پیدا ہوندا ہے۔ ساریاں توں پہلے اوہ اپنے آل دوالے بارے گیان حاصل کردا ہے۔ فیروہ اپنے پرکھاں توں اپنے گیان دے اظہار لئی اوہ آوازاں سیکھدا ہے۔ جیہڑیاں صدیاں دا پنڈھ کر کے اوس تیک اپڑ دیاں ہن۔ ایہہ گیان جے ایہہ سیب ہے، ایہہ پانی ہے یاں ایہہ مینہ، بدل ہوا، یاں چرند پرند، ڈھور ڈگر نیں ساریاں توں پہلاں اوہ اپنی ماں کولوں سیکھدا ہے۔ ایسے کر کے اوس بندے دی ورتوں دی زبان یا بولی نوں ماں بولی کہا جاندے۔ ”یونیسف“ نے ایسے کر کے 1958ء دے اپنے اک چارٹر اندر ایہہ متھیا ہے جے کسی وی بال نوں اوہدی مادری زبان اندر تعلیم یاں علم حاصل کرن دا حق مڈھلا انسانی حق ہے۔ ترقی یافتہ قوماں نے اپنے شہریاں نوں ایہہ حق دتا۔

ایہہ وی دیکھن وچ آیا جے بال نوں تعلیمی اداریاں یا مدرسیاں وچ داخل کرن دی عمر چھ سال متھی گئی اوہ ایس کر کے جے چھ سال دی عمر تک بال دا اپنے آل دوالے بارے گیان پنختہ ہو جاندے۔ ایسے بنیادی گیان نوں اگے سولہ سال نچتہ کرن تے اوہدے اندر نکھار پیدا کرن تے خرچے جاندے نیں۔ پر پاکستانی پنجاب اندر ایہدے الٹ ہی ہوندا آ رہیا ہے۔ اتھے مدرسے تے میڈیادی زبان اردو متھی گئی۔ لہذا اسان مڈھلے چھ سال تے بال دے گیان نوں نچتہ کرن تے لائے تے فیروہ سولہ سال اوہدی نفی کرن تے لائے۔ مثلاً اسیں بال نوں سکھایا جے ایہہ مجھ ہے، ایہہ مسیت ہے، ایہہ آٹھ ہے۔ تے فیوجس ویلے اوہ مدرسے گیا تے اوہنوں مجبور کیتا گیا جے اوہ مسیت نوں مسجد آکھے، مجھ نوں بھینس آکھے تے آٹھ نوں اٹھ آکھے، دو جے لفظاں وچ اسیں بال دی تعلیمی نیہہ اوہدے مڈھلی سرت تے گیان دی نفی توں شروع کرنے ہاں۔ اوس بال دی ذہنی حالت بالکل اوس مسلمان بچے ورگی بن جاندی ہے۔ جیہڑا کسے کانونٹ سکول اندر پڑھدا ہووے تے جنہوں گھر وچ دسیا جاوے کہ اللہ ہک ہے، اللہ بے نیاز ہے، نہ اوہنے کسی نوں تمجیا تے نہ ہی کسے نے اوہنوں تمجیا۔ تے روز مدرسے دی اسمبلی اندر ایہہ دسیا جاوے جے حضرت عیسیٰ ”خداوند دے بیٹے“ نیں۔ ایہو کارن ہے جے پنجاب دے سکولاں چوں جیہڑی اک وڈی تعداد پرانری وچ ہی سکولاں توں بچ جاندی ہے، اوہدا چاسی فی صد ایس ذہنی کیفیت دے کارن پڑھائی تیاگ دیندا ہے۔

1990 اندر پنجاب دی ان پڑھتادی شرح 84 صدی جیہڑی پاکستان بنن ویلے 40 فی صدی۔ ایسے سال اک سروے کیتا گیا کہ ایس ودھدی ہوئی ان

پڑھتے بالوں دا 58 فی صد پرائمری دی سطح توں ہی پڑھائی چھڈ جان دا کارن کیہہ ہے۔ ایہہ ٹیم کوئی 25 پنڈاں دے سکولاں وچ گئی تے بالوں جیاں نال قاندہ پڑھن لئی آکھیا۔ 90 فی صد بالوں نے سچے کیہے۔ میم پیش رے مرغین یہ غی ”کٹری“۔ خ پیش دال خود دال الف دا ”رب“ پتہ ایہہ چلیا جے بال اپنی بنیادی سرت تے گیان نال ہی چڑیا ہویا ہے تے اوہ بھلن نوں تیار نہیں۔ حیران جوگ گل ایہہ ہے جے پاکستان دے دو بے صوبیاں وچ بالوں نوں اوہناں دی ماں بولی اندر مڈھلی تعلیم حاصل کرن دا حق دیتا گیا ہے۔ پر پنجاب نوں جان بچھ کے اہدے توں محروم رکھیا گیا۔ کیوں رکھیا گیا.....؟ ایہہ اتاریجی پچھو کڑ بڑا لمبا ہے۔ انگریز نے ایس گل دا خاص پر بندھ کیتا جے بلوچی، سندھی تے پشتو دے سکریٹ دا مسئلہ حل کرے تے کیتاوی۔ پر پنجاب اندر اوس ایہدے ول توجہ نہ دیتی۔ رسل دا کہنا ہے جے ”حکومت کرن دا اک ایہہ وی طریقہ ہے جے تسی لوکاں توں اوہناں دی زبان کھو لو“۔ نہ اوہ سوچن تے نہ ہی اپنے پچھو کڑ نال جڑن۔ بلکہ فرنگی سرکار نے اردو دی ترقی تے ترویج لئی فورٹ ولیم کالج دی بنیاد رکھی تے ہندوستان اندر آن والے فوجی افسراں لئی اردو زبان سکھن دی شرط لائی۔ جے تسیں دوسری عالمی جنگ تے گوہ کرو تے تہانوں پتہ لگے گا جے، ایہہ جنگ لڑن لئی انگریز سرکار نوں فوجی چاہی دے سن، جیہڑے اوہناں دے حکم تے قتل کرن تے اپنیاں دا جال وچھایا۔ پارکھاں تے تواریخ لکھن والیاں دی اک وڈی تعداد ایس گل تے متفق ہے جے انگریزاں نے پنجاب نال جنے دھرو کیہے اوہ ایس گل دا بدلاسی کیوں جے پنجابیاں نے انگریزاں دے خلاف سب توں زیادہ مزاحمت کیتی تے پنجاب تے قبضہ سب توں آخر وچ ہویا۔ پاکستان بنن توں مگروں جنیاں وی حکومتاں آیاں اوہ بھانویں جمہوری حکومتاں سن یا آمرانہ..... سبھے اپنے پرانے آقادی پچھلگ سن۔ کسے وی پنجاب دے جمہور نوں اوہناں دا بنیادی حق نہ دتا۔ 1958 تیک پاکستان اندر صوفی شاعران دا نام وی لینا جرم سی۔ جیہڑا پنجابی یا صوفیاں دی گل کرداسی اوہنوں دہریا تے بھارت نواز قرار دے دتا جاندا۔ تاریخ تے ریکارڈ ایہہ دس پاندہ ہے جے 1958 وچ پہلی وار گورنمنٹ کالج ڈیرہ غازی خان وچ اوس ویلے دے پرنسپل پروفیسر جیلانی کامران ہوراں وی چھتر چھانویں ”خواجه فرید دیہاڑ“ منایا گیا۔ تے خواجه غلام فرید نوں اک پنجابی شاعر دے طور تے پرکھیا گیا۔ ہوناں تے ایہہ چاہی داسی جے پنجاب دے دے سوچھوان تے لکھاری ایہوں بنیاد بنا کے اپن پچھو کڑ تے تاریخی ورثے نال جڑ دے پر 1962 وچ پنجاب دے دانشوراں تے لکھاریاں نے اردو زبان نوں بچان لئی اک یاداشت تے دستخط کیتے جے ”اردو زبان نوں بچان لئی ضروری ہے جے اظہار لئی اردو زبان ورتی جائے تے اردو شاعری دا خمیر تے بنیاد، پنجابی کلاسیکی شاعری دا ست تے خمیر بنایا جائے۔“ ایہہ اوہ ہی سماء ہے جدوں پروفیسر جیلانی کامران ایڈیٹور توں واپس آئے تے اوہناں دی کتاب ”استانزے“ چھپی، جدھے وچ اوہناں ایہہ سوال چکیا جے ”میں کون ہاں“۔ ایہہ کارن ہے جے 60 دی دہائی اندر اردو شاعری تے فلسفہ، وجودیت دی گوڑھی چھاپ تے بلھے باہوتے شاہ حسین دی چھاپ صاف نظریں آوندی ہے۔ پنجابی سوچھواناں تے شاعران نے ایہہ سب کچھ کر کے اردو نوں تے بچالیا پر پنجابی نوں کیہہ لہھا.....؟ نہ صرف پنجابی نوں بلکہ پاکستان نوں کیہہ لہھا.....؟

میں ایہہ گل 1985 وچ پنجابی ادبی سنگت لہور وچ پڑھے اک لیکھ اندر کر چکیا ہاں جے ”ادب تے مذہب دارول اک نواں بندہ تخلیق کرنا ہے“ سوال ایہہ پیدا ہوندا ہے جے فیض، مجید امجد، منیر نیازی، شہزاد احمد شہزاد، احمد ندیم قاسمی جے سوچھوان تے تخلیق کار جم کے وی ایس ادب راہیں اوہ نواں بندہ پیدا کیوں نہیں کر سکے، جدھی سانوں بھال سی.....؟ جواب بڑا سدھا ہے جے اہناں ساریاں نے جیہڑا ادب تخلیق کیتا اوہ لوکاں تیک نہیں اپڑیا، کیوں جے اردو ہن تک ”سول لائن کلچر“ دی زبان ہے لوکاں دی زبان نہیں۔ ادب تبدیلی تے تالیانے گا جہ اوہ لوکاں تیک اپڑے گا وی۔ لہذا میں ایہہ سمجھناں ہاں جے اظہار لئی اردو زبان دی چون اک بنیادی تے مڈھلی غلطی سی۔ ایہہ گل میں لہور اندر کہہ رہیا ہاں جدھے بارے حضرت مجدد الف ثانی نے لہور دے گورنر نواب کلید خان نوں اپنے اک پتر وچ لکھیا سی جے ”لاہور ہندوستان کے تمام شہروں کا“ ”قطب الارشاد“ ہے۔ یہاں جس بات کا چرچا ہوگا، وہ ہندوستان کے تمام شہروں میں رواج پائے گی“ تواریخ ایس دعوے دی گواہی دیندی ہے جے لہور نے ہمیشہ ایس خطے دی سیاسی، ثقافتی تے تہذیبی اگوائی کیتی ہے۔ ہندوستان تے بعد وچ پاکستان اندرونی تدبیر کوئی تحریک عوامی تحریک دادرجہ اختیار نہیں کر سکی جدتیک لہور اوہدے اندر شامل نہیں ہویا۔ 1990 اندر حامد میر دی کتاب ”بھٹو کی سیاسی پیشین گوئیاں“ وی مکھ دکھالی دی تقریب وچ سندھی رہنما معراج محمد خان ہوراں نے لہوریاں نوں مخاطب کر دیاں ہویاں کہیا۔ ”ایم آر ڈی دی مہم اندر تساں ساڈا ساتھ نہ دیتا، آج وی ساہنوں مار پے رہی ہے۔ تے تسی چپ ہو، تسی ایہہ گل کیوں بھل جاندا ہے جو جے اسی بھانویں کراچی اندر دس ہزار دا مجمع کیوں نہ اکٹھا کر لئے، حکومتاں دے کنناں تے جوں وی نہیں سرکدی، پرتسی مال روڈ تے سو بندے وی رل کے اکٹھے پیر مارو تے حکومتاں ڈول جان دیاں نے“۔ ایہہ گل کسے ہو لیکھ لئی چھڈ کے لہور اپنے تاریخی کردار توں کیوں منحرف ہو گیا ہے۔ میں لہوریاں دی ثواب دید تے ایہہ گل چھڈنا ہاں جے اوہ فیصلہ کرن جے 1962 اندر دونوں اظہار دا ذریعہ بنان دا فیصلہ صحیح سی یا غلط.....؟ تے کیا لوکاں توں اوہناں دی زبان کھو کے اوہناں دی سرت تے گیان نچتے کیتا جاسکدا ہے.....؟ کیا موجودہ حالات اندر فکری تبدیلی لیاں جاسکدی ہے.....؟